

Inleiding

Vorig jaar bezocht ik met een aantal mensen van de Ekklesia in de Oude kerk van Delft de tentoonstelling "Remember" van Jip Wijngaarden. Haar werken kenmerken zich door een treffende en confronterende weergave van Bijbelteksten en verwijzingen naar de Holocaust.

Nu, aan de vooravond van 4 mei willen we met name stil staan bij een aantal van haar schilderijen, waar zij op onnavolgbare wijze de verschrikkingen heeft uitgebeeld die het Joodse volk tijdens de Tweede Wereldoorlog moest ondergaan.

Haar liefde en empathie met het Joodse volk bleek al uit de vertolking van de rol van Anne Frank die zij speelde in het theaterstuk "Het dagboek van Anne Frank". Uit ruim 3000 gegadigden werd zij uitgekozen voor deze rol, alhoewel zij geen acteursopleiding heeft genoten.

In de expositie Remember nodigt Jip ons uit stil te staan bij het drama van de Shoah, de concentratiekampen en de poging tot uitroeiing van een heel volk.

De schilderijen doen een beroep op ons. Ze roepen ons toe:

Vergeet mij niet, Doe er wat mee, Herdenk, Leer er wat van!

Ieder jaar staan wij rond deze tijd stil bij de gruwelijkheden die zich in de jaren 1938-1945 in Europa heeft afgespeeld.

Jip schrijft over de noodzaak hiervan het volgende:

Tijd nemen om te lezen over... ons te verdiepen in... Geen antwoorden geven maar vragen stellen.

Vragen die pijn doen en diep in ons hart een scheur achterlaten.

Samen zoeken, praten, stil zijn en dan een poging wagen om dit brandende verleden naar het heden toe te slepen. Het te vertalen naar ons dagelijks leven. Het mee te dragen en daar waar het mogelijk is om te buigen tot iets wat zin heeft. Kunnen we de verstikking, de uitzichtloosheid, de doodsgreur van die oorlog een beetje zuurstof inblazen door er iets van te leren? Waar zullen we staan als we in zo'n vreselijke strijd terecht komen? Tussen de rechtvaardigen, die de ander tot hulp komen met risico voor eigen leven? Bij hen die waardig, liefdevol en onbaatzuchtig in de duistere, gruwelijke nacht hun licht laten schijnen?

Draai je om, kijk-luister-leer en HERINNER!

Boulevard des déportés

In mei van 2003 vond de eerste grote expositie van Jip Wijngaarden plaats in de voormalige Synagoge van Kampen met de titel 'Boulevard des déportés'.

Onder dezelfde titel maakte ze in 2005 tien portretten van Joodse mensen die, wanneer ze tijdens de Tweede Wereldoorlog geleefd zouden hebben, zeker ook vermoord zouden zijn.

Op ieder doek staat geschreven: Uw volk is mijn volk

Dit zijn de woorden die de niet-joodse Ruth tot haar Joodse schoonmoeder Naomi heeft gesproken. Zo toonde zij haar loyaliteit met haar. Letterlijk staat er: 'Waar gij zult heengaan, zal ik heengaan, en waar gij zult vernachten, zal ik vernachten: uw volk is mijn volk en uw God is mijn God; waar gij zult sterven, zal ik sterven, en daar zal ik begraven worden.'

Jip Wijngaarden heeft in een monoloog Etty Hillesum gespeeld. Etty Hillesum heeft als Joodse Vrouw eerst gewerkt in kamp Westerbork, en is daarna met haar familie gedeporteerd naar Auschwitz om daar vergast te worden. Etty hield een dagboek bij. Zij beschreef o.a. hoe zij versholen in haar barak, kijkend vanuit een raampje op het perron de verdwaasde en ontredderde Joodse mensen ziet. Ze zoeken een plaatsje in de

beestenwagens, sommigen totaal verslagen, anderen in paniek. Ze noemt het overvolle kamp Perron Boulevard des déportés. Jip heeft deze Joodse mensen een gezicht gegeven, en bij elk portret vraagt zij: Is uw volk ook mijn volk? Het zijn verschillende mensen met hun eigen persoonlijkheid. Een intellectueel, een boertje, een barones, de profeet, de dichter, de violist, de bruid en ook Jezus van Nazareth.

Laten wij even stilstaan bij deze mensen die door Jip een gezicht hebben gekregen. Bekijk de blik in hun ogen. We zien een trotse blik, een verlegen blik, een devote blik, een lijdende blik. We worden er door geraakt, op dezelfde manier wanneer nu vluchtelingen een gezicht en een naam krijgen in de krant of op televisie.

Terwijl we naar deze portretten kijken luisteren we naar het Hooglied uit de Mauthausencyclus, gezongen door Liesbeth List.

Dat wij niet vergeten

Op de achterkant van de liturgie staat het schilderij '*De tijd stond stil*'.

Een stilleven, zegt Jip Wijngaarden erover en ze vervolgt:

Op de tafel resten van de sjabbat. Symbolen voor het lijden van het Joodse volk in ballingschap.

Naast de tafel een koffer en op de hoek van de tafel een jas met een Jodenster erop. Joodse mensen hadden van de Duitse overheid een brief ontvangen, dat ze zich gereed moesten houden voor deportatie. In die brief stond ook aangegeven wat ze mee mochten nemen.

En toen begon het wachten.

In het wachten ligt het sterven besloten.

Op het schilderij 'Sjofar' dat op de voorkant van de liturgie is afgebeeld – is de deportatie begonnen.

Wat zegt Jip Wijngaarden over dit schilderij? Een samenvatting:

Een profeet, een ziener vliegt door het beeld en blaast op de sjofar.

De sjofar is een ramshoorn, in Nederlandstalige bijbels meestal aangeduid als bazuin. De sjofar wordt gebruikt bij speciale gelegenheden in de Joodse eredienst, maar het is in het Oude Testament vooral het instrument om het volk bijeen te roepen in tijden van oorlog.

De sjofar waarschuwt, doet een appel.

Rechtsonder staan Joodse mensen te wachten op hun deportatie, radeloze mensen.

Een jonge zwangere vrouw heeft blootsvoets haar huis verlaten. Haar dochtertje trekt aan haar rok. Ze merkt het niet op.

Iedereen is verzonken in zijn of haar persoonlijke drama. Wat zij delen is de angst voor wat gaat komen.

Een man heft het hoofd op en kijkt naar de kerktoren, naar het kruis, het teken van de lijdende Messias. Maar de kerk heeft haar ramen gesloten. Ook de andere huizen in het dorpje hebben geen ramen. De mensen in het dorpje zien niet wat er bij hen om de hoek gebeurt, willen het niet zien.

Tussen het dorpje dat van niets weet en de radeloze mensen een spoorlijn.

Waarheen die zal leiden weten de wachtenden niet, nog niet.

Het schilderij is geïnspireerd op Spreuken 24:11-12, waar staat:

Red hen die opgepakt zijn om te sterven,

wee als u zich afzijdig houdt van wie wankelend ter slachting gaat.

Wanneer u zegt: Zie wij hebben dat niet geweten,

in Duitse bijbels staat er: - "Wir haben nichts davon gewusst!"

zal Hij Die de harten toetst, dat niet merken?

Hij Die uw ziel gadeslaat, zal Hij het niet weten?

Immers, Hij zal een mens vergelden naar zijn werk.

Het schilderij is een aanklacht tegen mensen die hun ramen en deuren gesloten hielden, die de andere kant op keken bij razzia's, een aanklacht ook tegen de in zichzelf gekeerde kerk.

Jezus, Maria, Johannes, Paulus, ja alle schrijvers van het Nieuwe Testament zouden een Jodenster gedragen hebben en gedeporteerd zijn, als ze tijdens de tweede wereldoorlog geleefd hadden. Je zou dus kunnen zeggen, dat de zwijgende kerk, de kerk met de dichte ramen, haar eigen God heeft laten ombrengen.

Hoe heeft het zover kunnen komen?

Het begon ermee dat Luther en later veel andere Duitse en ook Nederlandse kerkleiders het Oude Testament als tweederangs beschouwden, en Jezus daarmee losscheurden van zijn volk. Als Jezus niet de

Jezus van het hele Woord is, als wij Hem losscheuren van het Oude Testament, wie aanbidden wij dan eigenlijk, zegt Jip Wijngaarden.

Ze eindigt met de opmerking dat de Mensenzoon bij zijn komst scheiding zal brengen tussen de schapen en de bokken met de vraag 'Wat heb je gedaan voor één van deze geringste broeders van Mij'. Die vraag galmt door in de roepstem van de Sjofar.

Tot zover Jip Wijngaarden.

Toen ik dit stuk voor het eerst las, voelde ik me ongemakkelijk. Heeft de kerk het zo laten afweten? Het beschamende antwoord is 'grotendeels, ja'.

Door de eeuwen heen heeft de kerk een antisemitische houding aangenomen en de Joden gebrandmerkt en behandeld als Godsmoordenaars. Pas tijdens het Tweede Vaticaans Concilie heeft de RK kerk – op initiatief van Paus Johannes XXIII – hier afstand van genomen.

En pas deze maand heeft de PKN afstand genomen van de schandalige antisemitische uitlatingen van Maarten Luther.

Vorig jaar kwam het boek 'God in oorlog' uit. In dat boek beschrijft historicus Jan Bank de rol van de Kerk in Europa tussen 1939 en 1945. Kort gezegd komt het erop neer dat de kerken zich grosso modo aanpasten of in het beste geval met een kruip-sluip-strategie het beest - Stalin, Hitler of Mussolini - probeerden te pacificeren. Tegelijkertijd gaven individuele kerkleden - van bisschop tot gewone geestelijke - indrukwekkende voorbeelden van verzet of juist van collaboratie.

Als ik naar het schilderij met de sjofar kijk, dan zie ik in gedachten steeds weer het perron van kamp Westerbork voor me, de boulevard des déportés.

Elke dinsdag vertrok vandaar een trein met Joden, meestal naar Auschwitz of Sobibór.

Zomaar een paar namen:

Op dinsdag 20 april 1943 vertrok een trein met 1166 mensen op elkaar gepropt in veewagens naar het vernietigingskamp Sobibór. Onder hen Salomon en Bertha, resp. 29 en 30 jaar oud. In een wanhoopsdaad hadden ze hun kleine Ellen, pas 4 maanden oud, op een onderduikadres achtergelaten.

Drie dagen later, gisteren precies 73 jaar geleden, kwam het transport in Sobibór aan.

Enkele uren later waren al die mensen vergast – geen overleefde.

De kleine Ellen overleefde de oorlog wel.

Niet alle huizen, niet alle kerken hielden hun harten gesloten.

Op dinsdag 1 juni 1943 vertrok een trein met 3006 mensen naar Sobibór.

Onder hen de toen 22-jarige Jules Schelvis, met zijn vrouw en haar ouders. Van die 3006 mensen overleefde alleen Schelvis. Hij werd bij aankomst in Sobibór met nog tachtig jonge mannen ingedeeld bij een groep die in een naburig kamp te werk gesteld werd. De anderen gingen meteen door naar de gaskamer.

Schelvis heeft in totaal in zeven kampen gezeten. In april 1945 werd hij meer dood dan levend door Franse troepen bevrijd.

Pas na zijn pensionering kon Schelvis het opbrengen om over de oorlog te schrijven. Maar toen werd het zijn levensopdracht: vertellen en nazoeken wat er precies gebeurd was in Sobibór en de andere vernietigingskampen. Vertellen aan ouderen en vooral aan jongeren, in Nederland en in Duitsland. Vertellen opdat wij niet vergeten. Opdat wij niet kunnen zeggen 'Wir haben es nicht gewusst'.

Ondanks de onnoemelijke ellende die Schelvis is aangedaan, was hij niet haatdragend. Als mede-aanklager tegen de van oorlogsmisdaden beschuldigde kampbewaker John Demjanjuk pleitte hij voor 'schuldig', maar zonder strafoplegging wegens de leeftijd van de verdachte.

Hij deed dat ook, zei hij in een interview, uit respect voor zijn humanistische ouders.

Vandaag drie weken geleden stierf Schelvis, 95 jaar oud.

Waarom zouden wij nu nog steeds herdenken – meer dan 70 jaar na de oorlog? Ik denk:

- Omdat we onszelf steeds weer moeten inprenten wat er kan gebeuren als we de deuren en ramen van ons hart gesloten houden,
- omdat we steeds weer moeten bedenken dat er een ogenblik komt dat zwijgen en niets doen niet kan.
- omdat er nog steeds oorlog is en vluchtelingen bij ons aankloppen om een veilige plek.
- omdat ook nu weer Joodse synagogen bewaakt moeten worden en Joden niet altijd veilig over straat kunnen in Nederland.
- Ik denk ook dat we herdenken omdat we dat verplicht zijn tegenover al die mensen die vermoord zijn, tegenover de mensen die hun leven hebben gegeven.

Jip Wijngaarden zei over het koffertje op het schilderij 'De tijd staat stil':

Terwijl ik aan het schilderen was, dacht ik: "Wanneer zal het koffertje eindelijk thuiskomen?"

Toen hoorde ik een stem in mij zeggen: "Ben jij bereid het koffertje voor een tijdje te dragen?"

Voorbeden

In het jaar 2007 is Ellen naar Sobibór gegaan,

om te zien waar haar ouders en hun lotgenoten werden vermoord.

Teruggekomen in Nederland schreef ze daarover het gedicht Kaddisj.

Kaddisj is het Joodse gebed bij overledenen.

KADDIESJ

Hoeveel namen mag je noemen

Hoeveel namen moet je noemen

Hoeveel namen kun je noemen

Hoeveel namen moet je noemen

Stemmen die willen spreken

Gezichten die tot leven willen komen

Al zo vele jaren

met mij meegedragen

In mij verborgen

De angst niet alle namen

Te noemen

Te kennen

Op te roepen

De pijn

Geen van de gezichten

Te kennen

Het verdriet

Alleen

De namen

Te kennen

Hoeveel namen kun je noemen

door je tranen heen?

De zon breekt door de wolken

en verlicht de namen

Op mijn steen

Voor al die mensen, die voor ons nameloze mensen, die zijn vermoord of gesneuveld in de Tweede Wereldoorlog steek ik een kaarsje aan.

Dat zij niet vergeefs gestorven zijn.

Wij houden nu een minuut stilte. Daarna is er ruimte voor andere voorbeden.

Inleiding op het breken en delen

Toen het er op aan kwam verlangde Jezus ernaar met zijn vrienden het Pascha te vieren. Ze deelden met elkaar brood en wijn om de verbinding met elkaar te vieren, elkaar te zijn tot steun.

Zo delen wij met elkaar het brood.
Het brood is de basis voor het leven.

En staat voor groeikracht, warmte, hartstocht, creativiteit
Terwijl wij dit brood hier met elkaar breken en delen,
denken wij aan hen die kracht nodig hebben.
Laten wij in gedachten ook met hen breken en delen.

Met de wijn die we aan elkaar doorgeven
Vragen wij om vergeving
Het loslaten van al datgene wat in de weg staat om terug te keren naar
waar we oorspronkelijk voor bedoeld zijn: Elkaar lief te hebben.
We vragen elkaar om die dingen los te laten
Die ons weerhouden naar elkaar toe werkelijk mens te zijn.

Gedicht: Iemand stelt een vraag

Verzet begint niet met grote woorden
maar met kleine daden

zoals storm met zacht geritsel in de tuin
of de kat die de kolder in z'n kop krijgt

zoals brede rivieren
met een kleine bron
verscholen in het woud

zoals de liefde met een blik
een aanraking iets dat je opvalt in een stem

jezelf een vraag stellen
daarmee begint verzet

en dan die vraag aan een ander stellen

Remco Campert